

Honnan - Hová?

Kálvin-konferencia, Balatonfüred
1995. április 4-6.

Honnan – Hová?

Kálvin-konferencia, Balatonfüred 1995. április 4-6.

Szerkesztette Márkus Mihály és Karasszon István

Budapest: kiadja a Kálvin János szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 1996

Digitalizálta: Oláh Róbert (Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, 2009)

Tartalom:

- Előszó
- Dr. Hegedűs Loránt: A Kálvinizmus XX. századi öröksége számunkra
- Dr. Hörcsik Richárd: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága
- [Dr. Bihary Mihály: A magyar Kálvin-fordítások története](#)
- Dr. W.H. Neuser: Az eddigi Kálvin-konferenciák tapasztalatai
- Dr. W.H. Neuser: A nemzetközi Kálvin-kutatás jövőbeni feladatai
- Dr. Karasszon István: Módszertani problémák a Kálvin-kutatásban
- Dr. Csohány János: Kálvin halálának három évszázados emlékűnepe a két magyar hazában
- Fekete Csaba: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban
- Köntös László: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben
- Szentimrei Mihály: Kálvin-irodalom a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában
- [Tarr Kálmán: Kálvin ún. nagy Intitutiója megjelenésének ürügyén](#)
- Summary

© 2004 Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár | A honlap az IHM támogatásával készült | névjegy

Dr. Bihary Mihály: A magyar Kálvin-fordítások története

Bevezetés

Feladatom a magyar nyelvű Kálvin-fordítások történetének ismertetése, ezért előadásomban a megjelent munkákat nem elszigetelten, hanem történeti kontextusukba helyezve fogom ismertetni. A Kálvinnal foglalkozó magyar nyelvű irodalomra most nem térek ki, mert annak ismertetése sokkal több időt igényelne, mint amennyi rendelkezésünkre áll.

AZ ELSŐ MAGYAR KÁLVIN-FORDÍTÁSOK (XVI-XVII. sz.)

Kálvin genfi kátéja

Ha összehasonlítjuk a XVI-XVII. századi magyar Kálvin-fordítások számát a külföldi fordítások számával, az összehasonlítás bizony nem a mi javunkra üt ki. Amíg más nyelvekre, különösen az angolra, Kálvin műveinek egész sorát lefordították, magyar fordítás csak három jelent meg e két század alatt. Ennek több oka is van, melyek ismertek azok előtt, akik e két évszázad történetét ismerik, ezért azok ismertetésére nem fogok kitérni. Pusztán röviden utalok a legnyilvánvalóbb okra, az ország akkori szerencsétlen politikai és egyházi helyzetére. Alig indult meg a reformáció Magyarországon, az 1526-os mohácsi csatavesztéssel sárba dől az önálló magyar királyság, és az ország egyharmada 150 évre török megszállás alá kerül. A pusztító háborúk, a bécsi udvar politikai ambíciói és magyarelles politikája következménye egy nagyméretű általános elszegényedés lett. A római katolikus egyház korán beinduló erőszakos ellenreformációja pedig mind anyagi, mind lelki téren súlyos helyzetbe hozta a magyar református egyházat. Ilyen körülmények között hiányzott nemcsak a fordításhoz szükséges nyugalom, hanem a kiadáshoz szükséges anyagi fedezet is, ezért oly csekély az ebből a korból származó Kálvin-fordítások száma.

Az első olyan magyar munka, melyen Kálvin neve olvasható, egy káté, teljes címén: Katekizmus. Az egész keresztyéni tudománynak fundamentuma és sommája. A Szentírásból eszve szedettetett és megemendáltatott (kiigazított) Calvinus János írása szerint a Somogyi Melius Pétertől. Döbröcönbe, MDLXII. A 8 rétvű könyv 76 levélből áll. A címlapon bibliai mottó: „Járuljatok én hozzám fiaim...” Zsolt. 34,12. A terjedelmes káté Dr. Bucsay Mihály számozása szerint 332 kérdésből áll.⁵³

A káté két csonka példányban maradt ránk. A kevésbé csonka példányt, melyet a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban őriztek, sikerült kiegészíteni a British Museumban őrzött jóval hiányosabb példányból. A káté így helyreállított szövegét, fénymásolatban, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára őrzi. A kiegészített szöveg lehetővé tette annak alaposabb elemzését, melyet Bucsay Mihály végzett el és tett közzé Méliusz theológiája kátéja tükrében címen.⁵⁴ Nemsokkal később a káté teljes szövege is megjelent „Méliusz Katekizmusa” címen, Bucsay M. gondozásában.⁵⁵

A káté második kiadása Melius Péter: Az igaz keresztyénségnek rövid Fundamentuma címen 1569-ben jelent meg Debrecenben.⁵⁶ Ebből a második kiadásból egyetlen példány sem ismeretes, csak Bod Péter említi a Magyar Athenas (1776) 173. lapján.⁵⁷ A cím megváltoztatásából egyesek, így pl. Zoványi Jenő és Nagy Barna⁵⁸, arra következtetnek, hogy az első kiadásnak a megváltozott egyházi-teológiai helyzethez igazodó „harciasabb szellemű” átdolgozásáról van szó.

Méliusz Katekizmusa ugyan nem Kálvin genfi kátéjának fordítása, mégis ő volt az első, aki Kálvin genfi kátéját magyarra átültette és kiadta. A wolfenbütteli könyvtárban felfedezett magyar szövegtörödékek között Schulek Tibor olyanokat is talált, melyekben Nagy Barna Kálvin Genfi

Kátéjának Méliusz által készített fordítását ismerte fel.⁵⁹ A káté Debrecenben jelent meg 1563 végén vagy 1564 elején. Kálvin Kátéja vagy saját kátéjának írása közben (Bucsay), vagy annak megírása után került Méliusz kezébe (Schulek), aki Kálvin kátéjának hatása alatt saját kátéját több ponton is Kálvinéhoz igazította⁶⁰, majd pedig, már saját kátéjának kinyomtatása után, azt lefordította és ki is adta.⁶¹ Ezt a kátét azután az 1564-es tarcali zsinaton hivatalosan bevették, mint erre az 1566-os gönci zsinat egyik határozata utal: „Ismerkedjenek meg a Kálvin kátéjával is, mely a megelőző zsinatban egyetemes szavazattal bevétetett.”⁶²

A fordítás kétségtelenül Méliusz műve, aki „bámulatos virtuozitással igazítja a nehézkes latin szöveget a magyar gondolkodás- és kifejezőmódhoz” fűzi hozzá Schulek, aki a töredékek gondos elemzése alapján a káté terjedelmét 201-203 oktáv méretű lapra teszi. Ehhez járulhatott még Kálvin ismert és Méliusz esetleges előszava is. ⁶³ Kálvin János Genfi Kátéjának (1542/1545) második magyar fordítását Misztótfalusi Kis Miklós készítette és adta ki Catechismus. A' Genevai Szent Gyülekezetnek Catechismusa. Avagy: A' Christus tudományában gyermekeket tanító formátskája, melyet A Nagy Theologus Calvinus János, A' Genevai Szent Gyülekezetben először Galliai nyelven 1538 esztendőben, igen röviden, azután 1545 és 1553 esztendőben, Francziai és Deák nyelven egyszersmind ezen renddel bővebben kibotsátott: következő időkben Német, Angliai, Skociai, Belga, Spanyol nyelvre; Immánuel Tremelliustól, keresztyén Sidótól, Sidó nyelvre és Henricus Stefanustól Görög nyelvre, mostan Magyar nyelvre fordítottatott és kibotsátatott Kolozsváratt M. Tótfalusi Kis Miklós által 1695 esztend. A 12 rétvű könyv 111 lap. A címlap és a káté végén a 6 lapnyi Gyermekek imádsága számozatlan.⁶⁴ Hat példánya ismeretes.

A Genfi Káté, mint teológiai mű, egyike a reformátor legkiválóbb alkotásainak és széles körben elterjedt. Minden jelentősebb európai nyelvre lefordították, és több református egyház hivatalos hitvallási iratának tekinti. Magyarországon azonban ebben a jobb fordításban sem tudott elterjedni, a hazai írótól származó káték és a Heidelbergi Káté általános népszerűsége miatt. (Egyedül a Heid. Káténak mintegy 21 teljes vagy rövidített magyar kiadása jelent meg a XVII. század vége, azaz a Misztótfalusi fordítás megjelenése előtt.) Hozzájárulhatott ehhez az a tény is, hogy Kálvin, bármennyire is igyekezett kátéjában az óréa különben jellegzetes világosságra, áttekinthetőségre és tömörségre, nem tudott a gyermekek nyelvén. Amin nem csodálkozhatunk, hiszen egész életében mindig felnőttekkel volt dolga.

A Genfi Káté harmadik magyar fordítása több mint 200 év múlva jelent csak meg, Czeglédi Sándor nagysallói lelkipásztor fordításában, 1909-ben.

INSTITUTIO

A XVII. századi vallásos irodalmunk egyik legjelentősebb műve Kálvin János híres reformátori munkájának, a református egyházak alapvető tanait magában foglaló Institutiónak magyar nyelvre való fordítása. Erre csak olyan hatalmas szellem vállalkozhatott, mint amilyen Szenci Molnár Albert volt, aki nem sajnált sem időt, sem fáradságot, ha arról volt szó, hogy egyháznak szolgálatot tegyen.

Az Institutio, Kálvin más latin nyelvű munkáival együtt, nem volt ismeretlen a magyar reformátusok előtt. Hörcsik Richárd a XVI. századi könyvtári összeírások alapján megállapította, hogy a XVI. század ötvenes éveitől kezdve Magyarországon előfordulnak Kálvin művei, amik között a leggyakoribbak az Institutio, a kommentárok, (főként az Evangéliumi Harmonia és Pál levelei), voltak. Ezeket nemcsak az egyháziak, hanem az ún. világi értelmiség tagjai is vásárolták és olvasták. Pl. Dernschwam János

(1494-1567/68) neves humanista üzletember, a Fuggerek magyarországi megbízottja hagyatékában 1162 kiadvány volt, ebből 16 Kálvin kisebb-nagyobb munkája.⁶⁵

Kálvin hatása több reformátorunknál (Szegedi Kis István, Méliusz Juhász Péter stb.) is kimutatható, ezért nem véletlen, hogy éppen egy magyar teológus, Thury Pál abaújszántói lelkipásztor szerezte azt az epigrammát,⁶⁶ mely az Institutio jelentőségét legtalálóbban kifejezi és megtalálható pl. Jirí Strejc 1595-ben készült cseh Institutio-fordítása elején is.⁶⁷ Magára az Institutióra először Méliuszék hivatkoztak az 1569-i, nagyváradi szentháromságtani vitán benyújtott iratukban. Kálvin befolyása azonban még évtizedekig azokra korlátozódott, akik eredetiben tudták olvasni a nagy reformátorunk írásait. Idővel azonban egyre sürgetőbbé vált egy magyar Institutio-fordítás elkészítése is. A kálvini teológia terjedése és megerősödése növekvő érdeklődést szült a latinban kevésbé járatos lelkészek és laikusok körében. De sürgették az Institutio magyarra fordítását a XVII. század elejétől egyre hevesebbé váló Kálvin elleni támadások is. „Az Antikrisztus béresei” – mint Szenci írja fordítása előszavában – „akik a tiszta evangéliumot utálatos hazugságokkal rágalmazzák, kikapdosnak Calvinus Institutiojából és egyéb írásaiból némely csonkított mondásokat, az melyekből iszonyú káromkodásokat koholnak”, de ez „mind könnyen füstbe megyen mihelt az magyaról szóló Calvinust a magyar olvasó is megolvasandja”.⁶⁸

Szenci Molnár Albert az 1610-es évek vége felé fogott hozzá Bethlen Gábor „kegyelmes parancsolatából”, Rákóczi György és mások kívánságára a magyar fordítás elkészítéséhez. Oppenheimi és heidelbergi tartózkodása alatt éveken át dolgozott rajta, megfeszített szorgalommal, ezeryi gond és szenvedés között. A fordítás 1624-ben jelent meg Hanauban, ahová Heidelberg feldúlása után menekült, miután a zsoldosok „keményen megsanyargatták” és minden vagyonától megfosztották. (Camerarius-hoz, a cseh király kancellárjához 1624. március 3-án írt levelében említi, hogy „most nyomják serényen több munkást alkalmazva magyar nyelvű Institutionkat. Remélem, tíz napon belül az egész munka véget ér.”⁶⁹ Szencit munkájában számos halai és külföldi pártfogó (így pl. Bethlen Gábor és felesége, Rákóczi György, V. Frigyes pfalzi fejedelem és felesége, Móricz hesszeni tartománygróf) támogatta anyagilag, míg a nyomtatás költségeit Aubrius Dániel és Dávid és Slcius Kelemen bibliopolák (könyvkereskedők) fedezték.

A könyv teljes címe: Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas, mellyet deakul irt Calvinus Janos, es osztan franciai, angliai, belgiai, olasz, német, cseh és egyéb nyelvekre fordítottanac, mostan az magyar nemzetnec isteni igassagban, való epületire Magyar nyelvre forditott Molnar Albert, hasznos es bövséges registromockal egyetemben. Hanoviaban MDCXXIV Aubrius Daniel s David és Sleikius Kelemen költségekkel. (48) + 1538 (1532) + (34) lap. 4. rétű.

A címlapot az oroslános magyar címeren és egy nyomdászjelvényen kívül hat illusztráció díszíti. A két felső bibliai idézettel: „Szoros kapu, keskeny út, mely viszen az életre” ill. „Széles kapu, tágas út a veszedelemre”. A két középső a Religio és Fides szimbóluma. A két alsó képen láthatjuk Kálvin Jánost „Prompte et sincere” és Szenci Molnár Albertet „Absit gloriari nisi in cruce domini nostri Jesu Christi” jelmonddal. (Szenci arcképe háttérben láthatjuk, miként kínozták (csigázták) meg őt Heidelbergben a spanyol zsoldosok). A nyomdászjelvényen Kálvin művének eredeti címe, Institutio Christianae religionis, olvasható.

Szenci Institutio-fordításának több melléklete is van, melyek a következők: Ajánlólevél, melyben könyvét „A felséges és hatalmas Gábriel Fejedelemnek... Erdélyország fejedelmének, az Magyar nemzetségben gyűjtött Krisztus Anyaszentegyházának kegyes Patrónusának” ajánlja. A március 13-án keltezett, és a reformáció keletkezéséről, Magyarországra való eljutásáról szóló bevezetésben méltatja Kálvint és magasztalja Bethlent, mint a magyarországi reformáció hatalmas és kegyes pártfogóját. Itt indokolja meg a magyar fordítás szükségességét is. – Ezt Kálvinnak Ferenc francia királyhoz intézett levele követi, mely az Institutio 1536-i kiadásában jelent meg először. – Ezt követi

Kálvinnak 1559. augusztus 1-én kelt előljáró beszéde az olvasóhoz. – A „Tudósítás a Calvinus hivataláról” – tulajdonképpen ügyes Kálvin-apológia. Ebben Szenci Kálvin strassburgi tevékenységét és Genfben való meghívását írja le, kiemelve, hogy őt „Isten hívséges szolgájának esmerték, írásai ellen nem támadtak”.⁷⁰ – Ezután következik a tartalomjegyzék „E könyvnek rendjéről és részekre osztásáról avagy egybefoglalt summájáról”, majd versbe szedve, hogy mi az „Értelme a Religió képének, mely jobb felől vagyon e könyv titulusán”. (Ez Béza Tódortól származik.) – A fejezetmutató címe: „Mely dolgok legyenek a keresztyéni hitre tanító négy könyvben”, a „Registroma a főfő ágazatoknak és cikkelyeknek” pedig betűrendes mutató, mely a fejezetek sorszámára utal. A mű maga négy könyvre, a könyvek részekre, azok fejezetekre oszlanak, követve a latin eredetét. A kötet végén „Ez egész könyvben való dolgoknak és neveknek indexe” betűrendes tárgy- és névmutató. Ezt Szenci utószava követi, melyben felsorolja összes jótevőit, akik eddigi ínségében és e könyv kiadásában segítettek. A könyv a sajtóhibák jegyzékével zárul.

Szenci Institutio-fordítása lelkiismeretes, értelmes, hű tolmácsolás. Egyes magyar fogalmi megjelölések hiánya több esetben körülírásra kényszeríti, ezért a szöveg veszített a Kálvinra jellemző tömörségéből. Zaklatott élete azonban nem tette lehetővé, hogy nyugodtan csiszolgasson művén, mint más szerencsésebb kortársai. A magyar nyelvű Institutio nagy szolgálatot teljesítve elmélyítette és kiszélesítette Kálvin teológiájának a magyar református egyházra gyakorolt befolyását.

A XVII. századi „teológiai irodalmunk legjobb termékei kivétel nélkül az Institutio hatása alatt állnak” – írja Révész⁷¹, még akkor is, ha nem egyforma mértékben idézik. Az Institutio magyar fordítása a lelkészek mellett nagy hatást gyakorolt a laikusokra is. (A fennmaradt 40 példányból feltűnően sok maradt meg magántulajdonban.) Nemzedékek tanultak belőle hitvallási hűséget. Szép bizonyítéka ennek ecsedi Báthori István országbírónak a végrendelete: „az mi hitünk az, amely hitet az több igaz tanítókkal Calvinus és Béza hirdetett..., egyez az apostoli hitvallással”.⁷²

A XIX. SZÁZADI KÁLVIN IRODALOM

Még ott ült a török a magyarok nyakán, amikor az ellenreformáció már teljes erejével zúdult a magyar protestáns egyházakra. A XVII. század utolsó harmadát a „véres ellenreformáció” gátlástalan akciói töltötték ki, mint pl. a pozsonyi vértörvényszék (1673-1674). A művelt Európa felháborodását kiváltó durva módszereket később ugyan a „vértelen ellenreformáció” váltotta fel, de a reformátusok sorsa nem javult. Az abszolutista kormányzat a vakbuzgó rekatolizációval karöltve mintegy száz éven át rombolta a magyar református egyházat és egyházi intézményeit. A magyarországi nyomdákban csak olyan protestáns iratokat volt szabad kinyomtatni, melyeket a római egyház cenzorai engedélyeztek, ezért gondolni sem lehetett Kálvin műveinek kiadására. Külföldön nyomtatott könyv behozása pedig gyakorlatilag lehetetlen volt.

A Türelmi Rendelet (1781) kiadásával egy új, szabadabb korszak kezdődött a magyar református egyház életében. A római katolikus klérus szüntelen gáncsoskodása ellenére egyre erősödött a református egyház. A belső, lelki erősödés azonban nem tartott lépést a külső növekedéssel. Az egyházba csakhamar behatolt a felvilágosodás szelleme, a racionalista majd a liberális teológia, aminek következménye az egyházi élet megüresedése, a hithűség meglazulása lett. A református sajtó felszabadult ugyan korábbi megkötöttségéből, de nem élt az adott lehetőséggel. A XIX. század egyházi-teológiai helyzete nem kedvezett sem a hitvallásos sem a kálvini irányzatnak, sőt Kálvin személyét és tanítását hevesen támadták. Fáy András pl. így nyilatkozott Kálvinról: „Őt bár csodálnom kell, ... becsülöm fáradságtalan kitűrését, szorgalmát, szigorú mértékletes és tiszta életét, de a nagy Lutherrel, békés Melanchthonnal és józan Zwinglivel egy rangba helyezni nem tudom és

vele mint emberrel megbarátkozni, őt példányomul venni nem bírtam soha”.⁷³ Egy nemzedékkel később és már az 1864. évi Kávin-ünnepélyek után, Kozma József felsőszabolcsi esperes Kálvint egyenesen „protestáns Torquemadának” nevezte.⁷⁴ Később ugyan mérséklődött a hangnem, de még századunk elején is magasra csaptak a viták lángjai Zoványi Jenőnek Warga Lajos, A keresztyén egyház történelme⁷⁵ c. munkájához fűzött kritikai megjegyzései miatt. Zoványi ugyan azzal védekezett, hogy esze ágában sem volt kisebbiteni Kálvinnak azokat az óriási érdemeit, amelyeket egyházszerzői és hittudósi minőségben szerzett. Mint mondta, minden előítéletől mentesen csak a modern tudomány Kálvinnal való felfogását kívánta tolmácsolni – mégis sokakat felháborítottak ilyen kitételei, mint pl. „Mint a közvetítők általában, Calvin sem volt teremtmény lélek, alkotó tehetség. Csupán eklektikus.” Vagy: „Rovására esik nagyságának egyházi fegyelmének hírhedt eredménye: a genfi rémuralom... mely szörnyű kegyetlenségek egész sorában nyilatkozott meg.”⁷⁶

Legyen Istennek hála azért, hogy nem mindenkit ragadtak magukkal a korszak teológiai áramlatai és voltak, akik fenntartották az érdeklődést Kálvinnal tanításai iránt. Így Kun Bertalan, aki 1848-ban Kálvinnal teológiájáról⁷⁷, 1859-ben pedig Kálvinnal egyházszerzői és egyházfegyelmezési nézeteiről írt tanulmányt a PEIL hasábjain. (A PEIL később is gyakran közöl Kálvinnal foglalkozó tanulmányokat.)

Kálvinnal halálának közeledő 300. évfordulója országos érdeklődést keltett Kálvinnal iránt. A három magyarországi és az erdélyi egyházkerület hivatalos ünnepélyeken emlékezett Kálvinnal az évforduló alkalmából. Csak a tiszántúliak nem követték a többiek példáját, úgy vélvén, hogy az ilyen ünneplés ellenkezik Kálvinnal szellemével.⁷⁸ Emlékünnepélyeket rendeztek több gyülekezetben is, melyeken helyenként más vallásúak is résztvettek. A PEIL egy, a korszak teológiáját jól tükröző, Kálvinnal méltató, de egyes tanításait elítélő vezércikkben emlékezett meg a nagy reformátorról.⁷⁹ Sok lendületes beszéd is elhangzott, melyek részben nyomtatásban is megjelentek, de csak egyetlen Kálvinnal fordítás látott napvilágot, Kálvinnal I. Ferenc francia királyhoz intézett levele, Ballagi Mór fordításában. (Kálvinnal J. szózata I. Ferenc francia királyhoz 1536.)⁸⁰ Maradandó értékű gyümölcse volt a neves évfordulónak Révész Imre „Kálvinnal élete és kálvinizmus” c. műve.⁸¹ Mintegy tíz évet dolgozott Révész ezen a könyvén, külföldi szerzők Kálvinnal-életrajzai mellett felhasználva Kálvinnal összes műveit és kiadott levelezését is. Mindvégig a tárgyilagosságra törekedett: Kálvinnal iránti szimpátiája ellenére rámutatott Kálvinnal hibáira is. A könyv értékét és népszerűségét mutatja, hogy 1864-ben kétszer is kiadták, 1909-ben pedig harmadik kiadásban is megjelent, Balogh Ferenc alapos tanulmányával. (További részletekre nézve lásd Dr. Csohány János, A Kálvinnal halálának három évszázados emlékűnnepje és az első magyar Kálvinnal-életrajz c. cikkét. ThSz 35[1992], 234-237.)⁸²

AZ UTÓBBI SZÁZ ÉV KÁLVINNAL FORDÍTÁSAI

INSTITUTIO ÉS TRAKTÁTUS FORDÍTÁSOK

Az évfordulós lelkesedés szalmalángja ugyan lelohadt, de az általa felkeltett Kálvinnal iránti érdeklődés állandónak bizonyult és előkészítette a talajt a XX. század eleji Kálvinnal-reneszánsz számára. Kálvinnal születésének 400. évfordulójára készülő magyar református egyházban mennyiségben és minőségben egyaránt jelentős irodalmi munka folyt. Ebből kiemelkedik Nagy Károly kolozsvári tanár, a későbbi erdélyi püspök Institutio fordítása. A keresztyén vallás alapvonalai címen az 1536-os első kiadást fordította le magyarra. (Revideálták Erőss Lajos és Bartók György. Budapest, 1903, VI, 455 p.) Fordítása, mely egészében véve megbízható, értékes munka, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában, Szász Domokos erdélyi püspök alapítványából jelent meg és aránylag hamar elfogyott.

A Kálvin-jubileumra való készülés értékes gyümölcsei voltak a magyar Kálvin-fordítók által kiadott fordítások. A „Kálvin János művei” című sorozatban 1906 és 1912 között Pápán 17 füzet jelent meg több magyar református teológus fordításában, Ceglédi Sándor szerkesztésében. A füzetek külön-külön és egybekötve is kaphatók voltak. (Lásd az 1. sz. mellékletet.) Tervbe vették Kálvin nagy munkájának az 1559-es Institutionak az 1909-es évfordulóra való kiadását is. A magyar Kálvin fordítók köre fiatal, de tehetséges lelkészekből állott, akik a saját zsebükből állták a kiadás költségeit, mert számukra csak az volt fontos, hogy „az a szellemi tőke, mely Kálvin munkáiban a nyelv idegensége miatt eddig sokakra nézve megközelíthetetlenül rejtett munkánk által egyházunknak nemes gyümölcsöket adjon”. (Idézet a „III. Pál pápa atyai intelme...” c. füzet előszavából.⁸³ Ennek érdekében vállalták még az anyagi veszteség kockázatát is és a füzetek árát a lehető legolcsóbbra szabták (50-80 fillér), hogy minél többen megismerkedhessenek Kálvin tanításával.

Vállalkozásukat kezdetben nagy lelkesedés fogadta. „Nagy jelentőségű és szinte páratlan vállalkozása az, amellyel egypár fiatal Timotheus Kálvin János műveinek magyarra fordításába és kiadásába fogott” írja Kis József a DtProtLapban.⁸⁴ Soha nem volt nagyobb szükség Kálvin műveire, mert a magyar református egyház lelkileg elerőtlenedett. Cikkét buzdító felszólítással zárja: „Karoljuk föl a vállalat terjesztését! Tartsuk a mi ügyünknek! Álljunk oda a szerkesztő és kiadó mellé!”⁸⁵ Úgy tűnik azonban, hogy Kis cikke pusztába kiáltott szó maradt, mert négy év múlva Patay Sándor keserűen állapítja meg, Kálvin magyarra fordított műveinek száma évről-évre szaporodik ugyan, azonban „Kálvin János művei nem kellene senkinek, nem veszi senki sem, ... Kálvinnak nagyhangú ugyan, de méltatlan és hálátlan követői, nevének érdemetlen viselői vagyunk!” Szomorúan állapítja meg, hogy a már 8000 koronára rugó költségekből 7268 koronát a szerkesztőnek sajátjából, szűkrezabott lelkészi, kongruás jövedelméből kellett fedeznie. „A Kálvin-fordítást, annak ügyét megmenteni, tovább fejlesztve, befejezni, felekezeti becsület és önértzet kérdése!” fejezi be cikkét.⁸⁶ A cikkre, bátor, szinte provokáló kritikája ellenére sem volt visszhang. Csak hónapokkal később jelent meg egy cikk Pruzsinszky Páltól, aki Patay cikkét túlzottan borúlátónak tartja, mert a magyar kálvinizmus mégsem áll olyan rosszul, mint Patay véli. Vannak ugyan aggasztó jelenségek, de több az, aminek örvendezni lehet. Például: az 1909-i Kálvin-ünnepségek alkalmával másfélszáz magyar kálvinista kereste fel Genfét, a Kálvineum ügye is diadalmasan halad előre. Kedvező és kedvezőtlen jelenségek között kell megtalálni a magyarországi viszonyoknak megfelelő, reális Kálvin kiadó tervet. „Olyan (legfeljebb három-négy kötetből álló) műre van szükség, amely a genfi reformátornak munkáit legjellegzetesebb vonásaikban kidomborítva, jelentőségüket éreztetve, ... élvezhetően, vonzóan tárja az érdeklődők elé.”⁸⁷ Javasolja, hogy ezek a parochiális könyvtár keretében jelenjenek meg, ami, mint ismeretes, később részben meg is valósult.

Az 1909-i ünnepi év legjelentősebb Kálvin-fordítása kétségtelenül az Institutio 1559-i kiadásának magyar fordítása volt. A keresztyén vallás rendszere, amelyet szerzője Kálvin János most először foglalt négy könyvbe s osztott föl a tárgy természete szerint fejezetekre és kibővített annyira, hogy csaknem új műnek tartható 1559. Fordították Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv, felülvizsgálták Dr. Antal Géza és Borsos István. Pápa, 1. k. 1909, XI, 696 p.; 2. k. 1910, X, 948 p. A fordítás a Magyar Ref. Egyház kiadásában jelent meg mint a Ref. Egyházi Könyvtár V. és VI. kötete.⁸⁸

Ebben a kiadásban az Institutio négy könyvén kívül meg-található:

Kálvin J. előszava az olvasóhoz. – Azoknak a tárgyaknak főbb címei, melyek ebben a keresztyén vallás rendszeréről írt műben elő vannak adva. – Kálvin J. levele Ferenc francia királyhoz.

A második kötet végén négy melléklet található:

I. A szentírási helyek jegyzéke (781-806),

II. Kálvin Jánosnak a Ker. vallás rendszere c. művében előforduló figyelemre méltóbb tárgyak jegyzéke (807-886),

III. A Ker. vallás rendszerében gyakrabban idézett szerzők jegyzéke (887-898),

IV. Kálvin J. A Ker. vallás rendszere c. művében előforduló tulajdon- és helynevek, valamint a fontosabb idegen szavak jegyzéke és magyarázata (899-948).

Az új Institutio-fordítás megjelenését osztatlan lelkesedés és elismerés fogadta. A fordítók Kálvin erőteljes nyelvét magyarul is erőteljesen és szabatosan szólaltatták meg, emellett fordításuk mindvégig folyékony maradt. A fordítók az Institutiohoz hasznos mellékleteket is csatoltak, bár később egyesek (így pl. Révész) hiányoltak egy történeti és egy értékelő bevezetést.

Nem Kálvin-fordítás ugyan, de mindenképpen megemlítsre méltó Pruzsinszky Pál kétkötetes munkája: Kálvin János. Életrajz, a reformátor születésének négy százados évfordulója alkalmából. Képekkel. Átnézték Szóts Farkas és Thury Etele. Pápa 1. k. 438 p.; 2. k. 547 p. A munka a Magyar Ref. Egyház kiadásában jelent meg, a Ref. Egyházi Könyvtár sorozatban. A szerző hasznos és alapos munkát végzett. Munkájához felhasználta Kálvin iratait és addig megjelent levelezését. Anyagát különös gonddal rostálta meg, mert Kálvint egész valóságában, küzdelmeivel és gyengeségeivel együtt akarta megrajzolni. Minden tudományos megalapozottsága ellenére a könyv olvasmányos marad mindvégig. A munka értékét emeli, hogy benne hosszabb szakaszok találhatók Kálvin munkáiból, leveleiből és a végén megtaláljuk Kálvin műveinek és azok magyar fordításainak ismertetését.

A neves évforduló alkalmából több, Kálvinnal foglalkozó tanulmány is jelent meg, önállóan és kötetbe összefogva is. Ezek közül figyelemre méltó az Emlékezés Kálvinról c. kötet, mely 1909-ben jelent meg, vezető tudósok írásaival.⁸⁹

A Ref. Egyházi Könyvtár szerkesztőinek támogatásával megindult Kálvin újszövetségi kommentárjainak és további traktátusainak magyarra fordítása. A tervbe vett kötetek közül elsőként Kálvinnak 12 munkája jelent meg, Czeglédy Sándor fordításában, Kálvin János kisebb művei a rendszeres teológia köréből címen. (Pápa, 1912, 776 p.) A Magyar Ref. Egyház Kiadása. Ref. Egyházi Könyvtár IX. k. (A kötet tartalmát a 2.sz. melléklet sorolja fel.)

Az első világháború, az utána következő súlyos esztendő, a magyar református egyháznak határok által való feldarabolgatása, majd az általános gazdasági válság erősen visszavetették tudományos és kiadói tevékenységet és sok szép tervet megghiúsítottak. Ennek ellenére elevenen élt a Kálvin és munkája iránti érdeklődés, melyet különösen a „történelmi kálvinizmus” hívei tartottak ébren. Sebestyén Jenő által szerkesztett Kálvinista Szemlében a Kálvinnal és kálvinizmussal foglalkozó cikkek mellett gyakran jelentek meg hosszabb-rövidebb részletek Kálvin munkáiból. Jelentős teológiai munka folyt Erdélyben is, melynek legértékesebb gyümölcsei Kálvin újszövetségi kommentárjainak megjelent kötetei voltak. A megjelent gazdag Kálvin-irodalomból jelentőségével kiemelkedik Wilhelm Niesel Kálvin Theológiája c. munkájának magyarra fordítása, melyet Nagy Barna végzett el. (Debrecen, 1943, 219 p.) A debreceni teológia tanárainak és doktorainak értékes Kálvin-tanulmányait tartalmazza a Kálvin és a kálvinizmus c. kötet (Debrecen, 1936, 461 p.), mely az Institutio első kiadásának 400. évfordulója alkalmából jelent meg.

Ugyanebben az évben jelent meg az 1536-os Institutio mesteri fordítása is, Dr. Victor Jánostól a következő címmel: Kálvin János Institutioja. Tanítás a keresztyén vallásra, magában foglalja a kegyességek úgyszólván egész summáját és mindazt, amit az üdvösség tudományából ismerni szükséges minden kegyességre törekvőnek elolvasásra igen érdemes, legújabbban megjelent mű Franciaország legkeresztyénibb királyához címzett előszóval, amelyben ez a könyv hitvallásként

terjesztetik elébe. (Budapest, 1936, CLXIV, 400 p.) A könyvet a Magyar Ref. Egyház adta ki mint a Ref. Egyházi Könyvtár XIX. kötetét. E fordításnak értékét emelik nemcsak a hozzáfűzött alapos jegyzetek, hanem a két bevezető tanulmány is, melyekben Dr. Révész Imre az Institutio történetével, Dr. Vasady Bála pedig Kálvin és az Institutio teológiájával foglalkozott behatóan. Az előszót Ravasz László írta.

A könyvben megtaláljuk Kálvinnak I. Ferenc francia királyhoz intézett levelét és az eredetiben is megtalálható két mellékletet: a Tárgymutatót és A nevezetesebb tárgyaknak jegyzékét, amelyek e könyvben tárgyaltnak.

A második világháború után nehéz idők jártak a Magyarország határain belül és kívül élő református egyházakra. Az első békeévek lendületét megtörte az egyházakra nehezedő politikai nyomás. Bár az egyházak a legnehezebb években sem feledkeztek meg reformátori örökségükről, a rendszeresebb teológiai munka csak a hatvanas években indulhatott meg. Az egyházi folyóiratokban egyre gyakrabban jelentek meg Kálvinnal foglalkozó cikkek, különösen a Kálvin-évfordulók alkalmából, de Kálvin-fordítással csak elvétve találkozunk.

Az utóbbi negyven év alatt Kálvin munkáiból két nagyobb válogatás jelent meg. Az elsőt Draskóczy István állította össze Gondolatok címen. (Budapest, 1946, 348 p. A Ref. Traktátus Vállalat kiadása). A második válogatás több mint három évtizeddel később jelent meg Válogatás Kálvin János műveiből címen, dr. Bolyki János összeállításában. (Budapest, 1980, 263 p. Kiadja a Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya.) Ez, az előbbinél sokkal szélesebb kört felölelő és színvonalasabb kiadvány, második kiadásban 1993-ban jelent meg a budapesti Kálvin János Kiadónál.

Kálvin életének és gondolatvilágának jobb megismerését nagyban elősegítette Jean Cadier Kálvin-életrajzának magyar nyelven való kiadása. (Kálvin. Egy ember Isten igájában. Budapest, 1980, 173 p. Kiadja a Ref. Zsinat Sajtóosztálya.)

Bár nem Kálvin-fordítások, jelentőségük miatt szükséges megemlítenünk a Kálvin életével vagy tanításával foglalkozó „Evangéliumi Kálvinizmus Füzetei” című sorozatot. A sorozat a Magyarországi Ref. Egyház Zsinati Elnökségének kezdeményezésére a Doktorok Kollégiuma által korábban készített terv alapján jelent meg azzal a céllal, hogy Kálvin tanításának alapvető pontjait érthetően és népszerűen tárja a református hívők elé. A cél tehát nem a tudományos Kálvin-kutatás eddigi eredményeinek gazdagítása volt, hanem a gyülekezetek építése, a hívő életben való előrehaladás segítése. Eddig már 10 kötet jelent meg, melyeknek bibliográfiai adatait a 3. sz. melléklet sorolja fel.

KÁLVIN LEVELEI

Kálvin szorgalmas levelező volt, ezért levelei nagy segítséget jelentenek az ő egyénisége, tette és küzdelmei helyes megítélésében. Bennük közvetlenül megnyilatkozik a lelkipásztor, a magánember, az egyházkormányzó és előtérbe lép az író egyénisége, személyisége, erényeivel és hibáival együtt.

Kálvinnak nőkhez írott leveleiből Pruzsinszky Pál adott ki egy csokrot 1909-ben. (Kálvin levelei a nőkhez. A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület megbízásából készítve. Budapest, 1909, 198 p. Hornyánszky bizománya.) Pruzsinszky Kálvin leveleinek Bonnet és Herminjard által kiadott gyűjteményeiből 17 levelet válogatott ki és fordított le, ellátva azokat gondos kortörténeti bevezetéssel és magyarázattal. A levelek címzettjei között egyaránt találunk előkelő hölgyeket és egyszerű asszonyokat. (Renata hercegasszony, Budens Vilmos özvegye, Margit navarrai királynő, Rothelin marquise, Johanna navarrai királynő, Roye grófné, Coligny admirális felesége, Seninghen grófnő, De Pons, De Rentigny,

Grammont, De Falais, Du Cany asszonyok, De La Roche-Posey, és két fogoly nő, akiknek nevét nem ismerjük.)

Egy évvel később jelent meg Kálvin 25 éves koráig írt 14 levele Kálvin János ifjúkori levelei címen. (Pápa, 1910, 30 p. A magyar Kálvin-fordítók kiadása. Kálvin J. művei, levelek I.) Ezeket is Pruzsinszky Pál fordította le, a Herminjard nagy levélgyűjteményéből. A közölt levelek nagyobb része Dániel Ferenchez, Kálvin kedves barátjához íródott. Pruzsinszky a levelekhez bevezető magyarázatokat is írt.

Kálvinnak Grinaeus Simon baseli professzorhoz írott levelét Fáber Kovács Gyula fordította le. Megjelent DtProtLap 45 (1934) 181-183 oldalain. Bullingerhez írott leveleit Nagy József fordította le. Ezek a Ref. Szemlében jelentek meg 1980-1984-ben és 1992-ben, hozzájuk fűzött magyarázatokkal.

Nagy József Kálvin levelei címmel egy kb. 120 oldalas könyvet szándékozott kiadni az 1936-os Institutio-évforduló alkalmából. Ebben egy, Kálvin leveleiről írt tanulmányon kívül ott lettek volna Kálvinnak kortársaihoz írt levelei mellett azok a levelek is, melyek a mai idők kérdéseire adnak választ.

KÁLVIN IMÁI

Különböző egyházi lapok, folyóiratok, naptárak és egyéb kiadványok időnként közölték Kálvin imádságait vagy azok részleteit. Rendszeresen közölte Kálvin imádságait az Igazság és Élet az 1935-1941 években, a Reformátusok Lapja az egész 1959. év folyamán. Kálvinnak az írásmagyarázatai alkalmával mondott imádságait a Református Szemle közölte az 1974-1981 években. A fordítás Nagy Józseftől való, aki 1936 körül Kálvin imádságai című, kb. 64 oldalas külön kötetet készített elő. Az említett folyóiratokban közölt imádságokra vonatkozó részletes adatok megtalálhatók az általam összeállított „Bibliographia Calviniana Hungarica”-ban.

KÁLVIN PRÉDIKÁCIÓI

Kálvin sokoldalú egyéniség volt. Kiváló volt teológusnak, ugyanakkor a Szentírás avatott magyarázója és nagyhatású egyházszervező, de nem kevésbé jelentős volt igehirdetési szolgálata sem. Prédikációi döntő mértékben hozzájárultak a genfi reformáció megszilárdításához, de általuk „lelkébe is pillanthatunk, a szenvedélyességnek, engedelmességnek, alázatosságnak és erős meggyőződésnek erre a csodálatos helyére” – állapítja meg egyik méltatója, Alfred Krauss.⁹⁰ Őszintén sajnálnunk kell, hogy Kálvin eddig már publikált mintegy 1500 prédikációjából magyarul nem jelent még meg egy részletesebb válogatás. Csak egyházi újságok és folyóiratok közöltek nagy ritkán hosszabb-rövidebb részleteket Kálvin igehirdetéseiből. Rendszeresen csak a Kálvinista Szemle közölt részleteket 1922-1923-ban megjelent számaiban. Kálvin prédikációi fellelhetők néhány publikációban is. Pl.: Nagy József Kálvin igehirdetéséről írt tanulmányához Kálvin négy igehirdetését csatolta⁹¹; Kálvinnak Melkisédek történetéről szóló igehirdetése a Zsidókhöz írt levél kommentárjának a végén található⁹²; a Magyar Református Egyház Agendájában megtaláljuk Kálvinnak néhány úrvacsorai igehirdetését.⁹³ (A további adatokra nézve lásd említett Kálvin-bibliográfiámat.)

KÁLVIN KOMMENTÁRJAI

„Csak félig ismeri Kálvint, aki csak az Institutiot ismeri, de az Institutiot is félreismeri, aki az írásmagyarázó Kálvint, az exegetát és igehirdetőt nem ismeri.”⁹⁴ Ennek tudatában a Református Egyházi Könyvtár szerkesztősége már az első világháború előtt lefordíttatta Kálvin újszövetségi kommentárjai jelentős részét, de az 1914-ben kitört háború miatt ezek nem jelenhettek meg. Egy negyed évszázaddal később, a második világháború előestéjén indult egy újszövetségi kommentársorozat Erdélyben, Dávid Gyula székelyudvarhelyi lelkipásztor, teol. magántanár szerkesztésében. Az elkészült fordításokból az Evangéliumi Harmonia (4 k., 1939-1942), az Apostolok Cselekedeteiről írt könyv (2. k., 1941-1942) és a két Timóteushoz írott levél jelenhetett csak meg, mielőtt a háborúval járó papírkorlátozás, majd a háborús események a további kötetek kiadását megghiúsították. A már kiadott köteteknek második, faksimile kiadása a közelmúltban jelent meg, a kiadó feltüntetése nélkül. (Kálvin magyarra fordított kommentárjait a 4. sz. melléklet sorolja fel.)

A második világháború után új életre ébredező Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Sajtóosztálya tervbe vette Kálvin összes újszövetségi kommentárjainak kiadását, hogy ezzel többszázados mulasztást pótoljon. Nagy Barna tudósítása szerint⁹⁵ készen volt a János evangéliuma, a Római, Galata, Efézusi levélhez írt kommentár fordítása Rábold Gusztávtól, a két Korintusi levél és a Zsidókhoz írt levél magyarázatának fordítása pedig Szabó Andrástól. A készenlevő fordítások revíziójával és sajtó alá rendezésével Nagy Barna lett megbízva. A dicséretre méltó kezdeményezés azonban csakhamar elakadt. Az egyház számára kedvezőtlen politikai légkörben csak a Római levél magyarázata (1954) és a Zsidókhoz írt levél magyarázata (1964) jelenhetett meg.

Kálvin kommentárjaiból szemelvényeket többen is fordítottak. A legszorgalmasabb fordítók a huszas években dr. Máthé Elek és Budai Gergely, az ötvenes években Róka Lajos és Tánczos Dezső voltak. E részfordítások pontos felsorolása megtalálható az általam összeállított magyar nyelvű Kálvin-bibliográfiában, a Bibliographia Calviniana Hungarica-ban. (Továbbiakban BCH)

MAGYARNYELVŰ KÁLVIN-BIBLIOGRÁFIÁK

Tudomáson szerint az utolsó teljességre törekvő magyar Kálvin-bibliográfiát Hézszer Zoltán állította össze és közölte a Református Gyülekezet 1949. évi 6. sz. 75-80-ig terjedő oldalain. Felsorolja Kálvin magyarul megjelent műveit és a Kálvinnal foglalkozó magyar nyelvű műveket. A magyar szerzőktől származó művek mellett közölte külföldi szerzők Kálvinnal foglalkozó műveinek magyar fordítását is. Kálvinnak 31 magyarra fordított munkája mellett 30 magyar és 14 külföldi szerzőtől származó Kálvinnal foglalkozó munka címét adja meg, a szükséges bibliográfiai adatokkal együtt.

Az általam összeállított Kálvin-bibliográfia kb. 1100 címet tartalmaz, ebből Kálvin-fordítás 182 cím, a Kálvin munkáiból vett részeket is beleszámítva.

Végezetül néhány statisztikai adat:

Az Institutio 1536-os kiadását kétszer, az 1559-es kiadást háromszor fordították le, ebből az egyik rövidített szövegű kiadás. Institutio részlet 19, az Institutioval kapcsolatos cikk 35 jelent meg.

A genfi káté 1537-es kiadása egyszer, az 1545-ös kiadása kétszer lett lefordítva. Lefordították magyarra Kálvin 24 fontosabb traktátusát is.

Az elmúlt 150 év alatt

magyarul megjelent Kálvin 8 újszövetségi kommentárja (ApCs., Flm. (2x), Flp., Jn., Róm. (2x), Tim., Zsd., EvHarm.) és 42, többnyire rövid részlet igehirdetéseiből.

Kálvin írásmagyarázatával foglalkozott 16 cikk vagy könyv, dogmatikájával 68, etikájával 41, gyakorlati teológiájával 20, Kálvinnak a művészetekhez való viszonyával pedig 28 cikk ill. könyv.

A Kálvin-életrajzok száma 15, míg az életével vagy annak egyes részleteivel foglalkozó cikkeké 150. 38 cikket szenteltek Kálvinnak kortársaihoz való viszonyának, 33-at az európai egyházakra és országokra gyakorolt hatásának.

Kálvin műveiből 2 tematikus válogatás jelent meg.

Annak ellenére, hogy mindmáig hiányoljuk, többek között, Kálvin igehirdetéseinek, ószövetségi kommentárjainak, leveleinek magyar fordítását, mégis mély hálával tartozunk azok iránt, akiknek áldozatos fordítói tevékenysége lehet ővé tette számunkra, hogy Kálvin alapvető teológiai munkáit anyanyelvünkön olvashatjuk és tanulmányozhatjuk. Bárcsak minél többen követnék az ő példájukat és teológiai irodalmunkat új magyar Kálvin-fordításokkal gazdagítanák.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

A KÁLVIN JÁNOS MŰVEI sorozatban a következő munkák jelentek meg:

A genfi egyház kátéja. A keresztyén tudomány tankönyve gyermekek számára. 1545. Füg. Néhány imádság. (CR 33, 313sqs.; 00 5,313sqs.) Ford. Ceglédi Sándor. Pápa, 1907, 70 p. – Megjelent A genfi egyház kátéja, azaz a gyermekeknek Krisztus tudományában való oktatására szolgáló formula 1545, címen is in: Kálvin J. kisebb művei ... Pápa, 1912, pp. 1-70. – Az első kiad. ism. Keresztesi S. in PEIL 50 (1907) p. 648.

A párizsi szent hittudományi kar hitcikkelyei ... Cáfolattal. 1544. (CR 35,1sqs; 00 7,1sqs.) Ford. Pongrácz József. Pápa, 1908, 54 p. Főiskolai Nyomda.

A sákramentumokról s azok erejéről, céljáról, hasznáról ... szóló helyes és igaz tan védelme. 1555. (CR 37,1sqs.; 00 9,1sqs.; OS 2,259sqs.) Ford. Ceglédi Sándor.

A Szentháromság igaz hitének védelme a spanyol Servet Mihály borzasztó tévedéseivel szemben. 1554. (CR 36,453sqs.; 00 8,453sqs.) Ford. Tari Imre. Pápa, 1909, 208 p. - A Servet-pör c. gyűjtemény B része.

A tridenti zsinat határozatainak cáfolata. 1547. (CR 35,365sqs.; 00 7,365sqs.) Ford. Rábold Gusztáv. Pápa, 1909, 192 p.

Az egyház reformálásának szükségességéről. 1543. (CR 34,457sqs.; 00 6,453sqs.) Ford. Ceglédi Sándor. Pápa, 1906, 112 p. Megjelent a DtProtL 17 (1906) pp.490sqs., 542sqs., 557sqs., 615sqs., 673sqs., 710sqs., 918sqs., 936sqs., 18 (1907) pp. 167sqs., 181sqs., 208sqs., 247sqs.

III. Pál pápa atyai intelme V. Károlyhoz, a német császárhoz, Kálvin János megjegyzéseivel. 1545 (CR 35,253sqs.; 00 7,253sqs.) Ford. Czeglédy Sándor. Pápa, 1908, 44 p.

Kálvin János értekezése az ereklyéről. 1543. (CR 34,405sqs.; 00 6,405sqs.) Ford. Czeglédy Sándor. Pápa, 1907, 47 p.

Felettebb atyai tanácsa III. Pál római főpapnak ... a lutheránusok ügyében az 1540. évben és Eusebius Pamphilusnak ... magyarázata e tárgyról. (CR 33,461sqs.; 00 5,461sqs.) Ford. Szücs József. Pápa, 1910.

Kálvin J. ifjúkori levelei. (CR 36/II; 00 10/II) Ford. Pruzsinszky Pál. Pápa, 1910, 30 p. – ism. Kájel Imre in PEIL 53 (1910) pp. 695sqs., 711sqs.

Kálvin J. két levele. 1) Az istentelen és meg nem engedett szertartások kerüléséről. 2) A pápás egyház papi méltóságának elvetéséről. 1538. (CR 33,233sqs.; 00 5,233.; OS 1,284sqs.) Ford. Rábold Gusztáv. Pápa, 1909, 108 p.

Korunkra nézve felettebb fontos négy beszéd. 1552. (CR 36,369sqs.; 00 8,369sqs.) Ford. Bilkei Pap István.

Rövid értekezés a mi Urunk Jézus Krisztus szent vacsorájáról, melyben fel van mutatva a szent cselekmény igazi alakja, haszna. 1541. (CR 33,429sqs., 00 5,429sqs.; OS 1,499sqs.) Franciából ford.

Ceglédi Sándor. Pápa, 1909, 40 p. Megjelent a Kálvin J. kisebb művei ... c. kötetben is (Pápa, 1912, pp.137-170) – Megjelent Rövid értekezés az úrvacsoráról c. is, Oradea-Nagyvárad, é.n., 75 p.

Psychopannichia, vagyis értekezés arról, hogy nem alusznak ... a szentek lelkei, kik a Krisztusban való hitben halnak meg. 1534. (CR 33,165sqs.; 00 5,165sqs.) Ford. Rábold Gusztáv. Pápa, 1908. 87 p.

Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez, Kálvin J. válaszával 1539. (CR 33,365sqs.; 00 5,365sqs.) Ford. Ladányi Pál. Pápa, 1907.

Válasz Pighius Albertnek a szabad akaratról. 1543. (CR 34, 225sqs.; 00 6,225sqs.) Ford. Ceglédi Sándor. Pápa, 1909, 254 p.

Béza Tódor: Kálvin János élete. 1574. Ford. Lic. Rácz Kálmán. Pápa, 1908.

2. számú melléklet

A KÁLVIN JÁNOS MŰVEI A RENDSZERESTHEOLOGIA KÖRÉBŐL című kötetben Kálvinnak a következő munkái jelentek meg:

1. A genfi egyház kátéja, azaz a gyermekeknek Krisztus tudományában való oktatására szolgáló formula. 1545. pp.1-70. – Ez 1907-ben „A genfi egyház kátéja. A keresztyén tudomány tankönyve gyermekek számára” címen is megjelent a Kálvin J. munkái sorozatban.

2. Az egyházi könyörgések alakja. 1542. pp. 71-82.

3. A sákramentumok kiszolgáltatásának és a házasság megszentelésének módja. 1542. pp.83-95.

4. A betegek meglátogatásáról. 1542. pp. 96-98.

5. Hitvalási formula, amelyre a nyilvános iskola minden tanulójának köteleznie kell magát a rektor színe előtt. 1559. pp. 99-108.

6. Franciaország ref. egyházainak hitvallása 1559. pp.109-136.

7. Rövid értekezés a mi Urunk Jézus Krisztus szent vacsorájáról, melyben fel van mutatva a szent cselekmény igazi alakja, haszna 1541. (CR 33,429sqs.; 00 5,429sqs.; Os 1,499sqs.) pp.137-170.

8. Kölcsönös megegyezés a sákramentumok ügyében. (Consensus Tigurinus). 1554. pp.171-218.

9. A sákramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal Joákhim rágalmai ellen. 1556. pp.219-320.

10. Utolsó figyelmeztetés Westphalhoz. 1557. pp.321-468.

11. Az úrvacsora alkalmával a Krisztus vérében és testében való igaz részesedésről szóló tannak világos magyarázata Heshusius ellen. 1561. pp.469-552.

12. Az emberi akarat szolgaságáról és szabadulásáról szóló igaz és helyes tannak végelme a kampeni Pighius Albert rágalmai ellen. 1543. pp.553-776.

3. számú melléklet

AZ EVANGÉLIUMI KÁLVINIZMUS FÜZETEI. Alapította Bartha Tibor, szerkeszti Békési Andor. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest.

Bereczky Albert: Van-e út Istenhez? Előadások Kálvin Institutiojáról. 1986, 160 p.

Benke György: Kálvin társadalmi etikája. Füg.: Békési Andor: Új ember, új város. új civilizáció (101-171. p.) 1986, 173 p.

Békési Andor: Kálvin a sákramentumokról. 1987. 201 p.

Békési Andor: Kálvin a Szentlélekről. 1985, 152 p.

Bolyki János: Az imádkozó Kálvin. 1985, 136 p.

Dékány Endre: A pedagógus Kálvin. Füg.: Békési Andor: „Mint nyilak a hős kezében”. A kálvini nevelés célja (85-181. p.) Melléklet: Az első Genfi Kátéból. A második Genfi Kátéból. A Hitvallás. 1987, 206 p.

Fejes Sándor: Kálvin a megszentelődésről. Dr. Bartha Tibor: Előszó (5-6). Békési Andor: Amiről többet szeretnénk tudni (7-14). 1985, 146 p.

Gyökössy Endre: A lelkigondozó Kálvin. Füg.: Békési Andor: Az ember istenképősége Kálvinnál (87-153). 1986, 156 p.

Szabó László: Az igehirdető Kálvin. Utóhang: Békési Andor: Az Ige és a Szentlélek (143-165). Kálvin igehirdetése a Jób könyve 2,11-3,4 alapján (167-184). 1986, 188 p.

Szénási Sándor: Kálvin emberi arca. 1986, 169 p.

4. számú melléklet

KÁLVIN MAGYARRA FORDÍTOTT KOMMENTÁRJAI:

Kálvin János magyarázata az Apostolok Cselekedeteihez. Ford. Szabó András. Székelyudvarhely, 2 kötet. 1. k. (1-12. f.) 1941. 304. p.; (13-28. f.) 1942. 324. p.

Kálvin J. magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott Evangéliumához. Ford. Rábold Gusztáv. 4 kötet. 1. k.: Székelyudvarhely, 1939, 248. p.; 2. k.: Székelyudvarhely, 1940, 205. p.; 3. k.: Kolozsvár és Budapest, 1941, 225. p.; 4. k.: Kolozsvár és Budapest, 1942, 213. p.

Kálvin J. magyarázata Pál apostolnak Timotheushoz írt leveleihez Ford. Szabó András. Odorhei-Székelyudvarhely, 1939, 172. p.

Kálvin J. Filemon levélhez írt magyarázata. Ford. Róka Lajos és Tánzos Dezső. In: RE 5 (1953) 17. sz. 15 sköv. p.

Kálvin J.: Pál apostol levele Filemonhoz. Ford. Szabó András. In: RSz 81 (1988) 55-62. p.

Kálvin J.: „Mindenkör örüljetek.” Pál apostol filippibeliekhez írott levelének magyarázata. Ford. Dr. Nagy Sándor Béla. Budapest, 1986, 80. p.

- Kálvin J.: János evangéliuma magyarázata. Ford. Rábold Gusztáv.
- Kálvin J.: A Római levél magyarázata. Ford. Rábold Gusztáv, átdolg. Nagy Barna. Budapest, 1954, XVI, 324. p.
- Kálvin J.: A rómaiakhoz írott levél magyarázata. Ford. Csizmadia Lajos.
- Kálvin J.: A Zsidókhöz írt levél magyarázata. Füg.: 1) Három prédikáció Melkisédek történetéről. 2) A 110. zsoltár magyarázata. Ford. Szabó András, átdolg. Nagy Barna. Budapest, 1964, 252. p.
- 53 Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. Budapest, 1879 I. k. 24. p. (49.sz.) (Röv.: RMK)
- 54 Bucsay Mihály: Méliusz theológiája kátéja tükrében. In: A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Budapest, 1967, 303-351. p. – Studia et Acta Ecclesiastica II. (Röv.: SAE II)
- 55 Bucsay Mihály: Méliusz katekizmusa. In: Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Budapest, 1973, 217-277. p. – Studia et Acta Ecclesiastica III. (Röv.: SAE III)
- 56 RMK I. k. 38. p., (72. sz.) és SAE II. 310. p.
- 57 Nagy Barna: Méliusz Péter művei. Könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel most felfedezett műveire és a forráskutatási feladatokra. In: A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. Budapest, 1967, 193-301. p. – Az idézet a SAE II. 253. oldalán.
- 58 Nagy, i. m. SAE II. 253. p.
- 59 Schulek Tibor: XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban. In: Magyar Könyvszemle 86 (1970) 119-129. p.
- 60 Bucsay Mihály: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544-1944 In: ThSz 22(1979) 275-276. p.
- 61 Schulek, i.m. 128. p.
- 62 Kis Áron: A XVI. században tartott magyar ref. zsinatok végzései. Budapest, 1881, 443.
- 63 Schulek, i.m. 129. p.
- 64 RMK I. k. 588. p. (1468.sz.)
- 65 Hörcsik Richárd: Kálvin és a 16. századi Magyarország. Adatok Kálvin 16. századi magyarországi recepciójához. In: ThSz 33 (1990) 341-347. p.
- 66 Praeter Apostolicas, post Christi tempora, chartas, Huic peperere libro secula nulla parem, amit Szenci így fordított magyarra: Az szent könyvek után, kiket az nagy apastalok írtak, Ennél jobb könyvet még soha senki nem írt. Lásd: Révész Imre: Az Institutio Története. In: Kálvin János Institutioja 1536. Budapest, 1936, LXVII. p. (Röv. KJI)
- 67 Jiří Strejč fordításában: Po Kristovu narození, krom apoštolských knih z něni, k této podobné žádný výřek, nevydal knihy, věř člověk. In: F. M. Dobiáš: Instituce Učení křesťanského náboženství. Praha. 1951, XXVIII. p.
- 68 Szenci Molnár Albert válogatott művei. Tolnai Gábor irányításával sajtó alá rendezte Vásárhelyi Judit. A bevezetést írta Tolnai Gábor. Fordította Borzsák István és mások. A Madách kiadó (Bratislava) és a Magvető kiadó (Budapest) közös kiadása. 1976, 712 p. Az idézet a 394. oldalon. (Röv. SzMAVM)

- 69 SzMAVM 625. p.
- 70 SzMAVM 403. p.
- 71 Révész, Im. in: KJI LXXIII. p.
- 72 Komáromy András, Báthory István országbíró végrendelete. Századok 1890 124 sköv. old.
- 73 Fáy András: Óramutató. 1843, 23. p., idézi Zoványi Jenő in DebrProtLap 1908 296. p.
- 74 Kozma József in PEIL 1878 675. h.
- 75 Warga Lajos: A keresztyén egyház történelme. Új kiadás, átnézte Zoványi Jenő. Két kötet 1906-1908.
- 76 Warga, Im. II. k. (1908) 733. p.
- 77 PEIL 1848 228 s köv. old.
- 78 PEIL 1864 575. p.
- 79 Kálvin János. PEIL 1864 641-644. old.
- 80 PEIL 1864 661-666. old.
- 81 Révész Imre: Kálvin élete és a kálvinizmus. A nagy reformátor halála emlékének három százados fordulatára. Pest, 1984.
- 82 Vö. jelen kötetünk 67kk lapjait (Szerk. megj.)
- 83 Idézet Kálvin János, III. Pál pápa atyai intelme V. Károlyhoz, a német császárhoz, Kálvin János megjegyzéseivel. 1545. Ford. Ceglédi Sándor. Pápa, 1908, 44 p. Az idézet a füzet előszavából véve.
- 84 Kálvin János művei. DtProtLap 17 (1907) 749. p.
- 85 Uo.
- 86 Kálvin János művei. Lelkészegyesület 4 (1911) 13. sz. 10. és 12. p.
- 87 Kálvin János művei. Lelkészegyesület 4 (1911) 28. sz. 4. p.
- 88 Vö. Tarr Kálmán beszámolóját az Institutio magyar fordításának reprint kiadásáról, jelen kötetünk 133kk lapjain. (Szerk. megj.)
- 89 Emlékezés Kálvinról, a reformátor születésének 400. évfordulója alkalmára. Szerk. Szóts Farkas, a tanulmányokat írták dr. Antal Géza és mások. Budapest, 1909, 311 p. A Magyar Prot. Irodalmi Társaság kiadása.
- 90 Alfred Krauss-t Szabó László idézi „Az igehirdető Kálvin” (Budapest, 1986) c. kve 18. oldalán.
- 91 Kálvin igehirdetése. Megjelent a Ref. Világszemlében és mint klny. h. n., 1938, 80 p.
- 92 Három prédikáció Melkisédek történetéről, in: Kálvin J.: A zsidókhöz írt levél magyarázata, ford. Szabó András, Budapest 1964, 205-240. p.
- 93 Úrvacsorai igehirdetések, in: „Agenda”, a Magyar Ref. Egyház liturgiás könyve, Budapest 1927, 165-167; 208-212; 245-257; 286-291 p. Átdolgozták: Baksay Sándor, Ravasz László, Révész Imre.
- 94 Nagy Barna: Kálvin kommentárjai magyar nyelven. RE I (1949) 18. sz. 3. p.95 U.o. 4. o.

Tarr Kálmán: Kálvin ún. nagy Institutiója megjelenésének ürügyén

A Kálvin Szövetség tudományos, a Kálvin-kutatással foglalkozó konferenciáján csak azért kaphat szót a Kálvin Kiadó képviselője, mert 1909 után most, ez év márciusában jelent meg másodszor magyar nyelven Kálvin ún. nagy Institutiója. Az én mondandóm sokkal inkább bizonyágtétel és gyakorlati kérdések felvetése kíván lenni, mint tudományos értékű megnyilatkozás.

Miért jelent most meg Kálvin ún. nagy Institutiója és – hogyan tovább? A gyakorlati válasz kézenfekvő:

1) a Kálvin Kiadó erkölcsi kötelességének tartja, hogy „névadója” műveit (legalább és először a már egyszer magyarul megjelenteket) hozzáférhetővé tegye,

2) s azért most, mert hosszú évek munkájával sikerült megteremteni az anyagi hátterét e nagy terjedelmű mű megjelenítésének. Nem arról van szó, hogy Kálvint fontosabbnak tartjuk a Bibliánál (vannak, akik szerint „kegyességi” irodalmat kellett volna e pénzen kiadni), és arról sincs szó, hogy valami Kálvin-kultuszt szeretnénk élesztetni egy szűkkeblű konfesszionizmus értelmében. Isten igéjére: szolgálatában állunk, figyelünk kell tehát a Biblia intő szavára, ahogy az egyebek között Hóseás és Malakiás prófétáknál olvasható. Mindkét igehelyet felolvasom a Károli és az új fordítású Bibliából is:

Hóseás 4,6:

Károli: „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való. Mivelhogy te megvetted a tudományt, én is megvetlek téged, hogy papom ne légy. És mivelhogy elfeledkeztél Istened törvényéről, el feledkezem én is a te fiaidról.” Új fordítás: „Elpusztul népem, mert nem ismeri Istent. Mivel te megvetted ezt az ismeretet, én is megvetlek: nem leszel papom! Nem törődtem Istened tanításával, én sem törődöm fiaiddal.”

Malakiás 2,7:

Károli: „Mert a papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő.” Új fordítás: „Mert a pap ajkai őrzik az Isten ismeretét, és tanítást várnak szájából, hiszen a Seregek Urának követe ő!”

Jól érzékelhető – a két fordítást egymás mellé téve –, hogy a Biblia a tudomány és Isten ismerete közé egyenlőség jelet tesz, mondhatni a két fogalom egymásnak szinonimája. Nem kétséges, hogy hitünk szerint a „legnagyobb” tudomány Isten ismerete. Kálvin tehát pontosan annyira „fontos csak” nekünk, amennyiben gondolatai, gondolatrendszere előbbre segítenek minket az Isten-ismeretben. S hogy Kálvin valóban ebben segít nekünk – azt gondolom. ebben a körben senki sem vitatja, így nem is illő nekem erről most többet beszélni.

Elvi alapjaink tehát világosak a Kálvin művek kiadására vonatkozó törekvéseinkben, maradnak a gyakorlati megfontolások, amelyeknél szívből kérem, hogy maradjunk a józan realitás talaján. Miért kell nekem ezt külön is mondani? Azért, mert a nagy Institutio megjelenítésére készülve voltak olyan vélemények, hogy egy „egyszerű” reprint kiadás nem jó megoldás, a művet újra kellene fordítani (a tudomány mai állásának figyelembe vételével). Nagy kérdés, hogy volna-e vállalkozó e nagy munkára, s meg tudna-e jobban birkózni a feladattal mint atyáink a század elején? Az azonban biztos, hogy a közel 5 millió Ft-os kiadás költsége további 2 millióval emelkedne (1995. márciusi „árfolyamon”), ha nem többel. És mikor lenne kész? Szent meggyőződésem, hogy e mű megjelenítésének most volt a kaisosza, nem utolsósorban azért, mert most tudtunk 1-1 példányt

adományozni a határainkon túl élő magyar református gyülekezeteknek is (tehát Szlovákia, Kárpátalja, Erdély és a Délvidék reformátusai kapnak e műből, amit egyebek között a Református Világszövetség támogatása tett lehetővé).

A fentiek értelmében a józan, reális megfontolás legalább két dolgot jelent kezdetnek: 1) lehetőleg Kálvin már valamikor magyarul megjelent műveit adjuk ki újra, 2) a különböző érdekelt szervezetek pedig fogjanak össze a kiadás ügyében, hogy csekély szellemi és anyagi erőink ne forgácsolódjanak szét. Az utóbbi javaslat megvalósulása érdekében a Zsinati Kiadói és Sajtóbizottság levéllel fog fordulni a Zsinati Tanulmányi Bizottsághoz, a DC-hez és a Kálvin Szövetséghez, hogy e szervezetek képviselői üljenek össze a Kálvin Kiadó képviselőjével és egyeztessék kiadási tervüket. Ez volna az élet útja, hogy célunk megvalósuljon: a legfontosabb és ma is releváns Kálvin művek ismét olvashatóak legyenek magyarul. Úgy legyen!